

Barbara Kalinowska-Wójcik
(Uniwersytet Śląski)

Instrukcja dla pisarza miejskiego Bierunia z 1753 roku

Kwestie kancelarii miejskiej na Górnym Śląsku należą do tematyki nie często pojawiającej się na warsztacie badawczym historyka. Z większą intensywnością prowadzone są prace nad zagadnieniami związanymi z funkcjonowaniem kancelarii książęcej, jednak i w tym zakresie należałoby podjąć nowe postulaty badawcze¹. Przedstawione w tym artykule wnioski oraz dołączona edycja² mają za zadanie chociażby w najmniejszym zakresie poszerzyć naszą wiedzę o istniejących regulacjach prac kancelaryjnych stosowanych w prywatnych miastach wolnego państwa pszczyńskiego.

Bieruń w połowie XVIII wieku był niewielkim miasteczkiem o charakterze miejsko-rolniczym liczącym zaledwie kilkuset mieszkańców, z których w 1742 roku 35 zostało określonych w rachunkach miejskich jako mieszczenie, 17 jako zagrodnicy, 31 jako chałupnicy, 8 jako zamieszkujący chaty miejskie, 12 jako komornicy³. Pszczy-

¹ A. Barciak, *Stan i perspektywy badań nad kancelariami książąt górnośląskich*, [w:] *Belliculum Diplomaticum II Thorunense. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*, red. W. Chorążyczewski, J. Tandecki, Toruń 2007, s. 171-180; R. Żerelik, *Stan i perspektywy badań nad kancelariami górnośląskimi w średniowieczu i czasach nowożytnych*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych*, red. I. Panic, Cieszyn 1994, s. 7-27; R. Żerelik, *Kondycja śląskiej dyplomatyki. Stan i perspektywy badań*, [w:] *Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory*, „Z pomocných věd historických XIII” (Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica), Praha 1996, s. 69-80. Omówienie stanu badań oraz literatury dotyczącej kancelarii miejskiej na ziemiach polskich patrz m.in.: J. Tandecki, *Rozwój badań nad dokumentem oraz kancelariami miejskimi w Polsce*, „Studia Archiwalne” t. 2 (2006), s. 21-29; J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVII wieku*, Lublin 1997, s. 5-13.

² Instrukcja będąca tematem tego referatu znajduje się w Archiwum Państwowym w Katowicach (Oddział w Pszczynie), w zespole Archiwum Książąt Pszczyńskich, w jednostce archiwalnej zatytułowanej „Akta dotyczące miasta Bierunia. Instrukcje dla miasta Bierunia 1632-1771”, jest to poszyt oznaczony sygnaturą AKP XIII 572. Oprócz korespondencji, protokołów posiedzeń rady miejskiej oraz odpisów dokumentów dotyczących Bierunia znajdują się w nim trzy omówione poniżej instrukcje. Na temat całego zespołu patrz: *Archiwum Książąt Pszczyńskich. Przewodnik po zespolach 1287-1945*, oprac. B. Spyra, Warszawa 1973.

³ Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Pszczynie (dalej APK, OP), Archiwum Książąt Pszczyńskich (dalej AKP) XIII 586, p. 53-56, 63.

na, Mikołów oraz Bieruń były trzema ośrodkami o charakterze miejskim w granicach wolnego pszczyńskiego państwa stanowego (*Freie Standesherrschaft Pless*). Położenie Bierunia w niedużej odległości od granicy z Rzeczpospolitą determinowało jego rolę gospodarczą jako ośrodka o charakterze tranzytowym w handlu Śląska z Krakowem. Świadczy o tym między innymi funkcjonujący w Bieruniu urząd celny, który w latach dwudziestych XIX wieku został podniesiony do rangi Głównego Urzędu Celnego⁴.

Organizacja władz miejskich Bierunia

Na terenach przejętych w wyniku pierwszej wojny śląskiej przez państwo pruskie – w tym również na terenie wolnego pszczyńskiego państwa stanowego – szybko przeprowadzano zmiany mające na celu jak najściślejsze podporządkowanie wszystkich sfer życia – politycznej, gospodarczej i społecznej – nowym władzom centralnym. W krótkim czasie dochodziło do wymiany całego składu rad miejskich i przekształcenia ich w nowoczesny urząd o cechach typowych dla biurokracji pruskiej. W celu usprawnienia ich działań blokowano zasadę odnawialności składu rady. Dotychczasowych burmistrzów i członków magistratu zastępowano osobami, które nie pełniły funkcji publicznych w okresie panowania austriackiego i były wyznania ewangelickiego. Inną formą uzależniania władz miejskich było obsadzanie stanowisk przez osoby spoza miejscowej społeczności. Powierzano im funkcje dożywotnio, co miało uniezależnić ich od otoczenia oraz zapewnić pełne podporządkowanie władzom zwierzchnim.

Jednak przykład Bierunia pokazuje, że wszystkie te zmiany nie objęły górnośląskich miast prywatnych, co prawda w Bieruniu dokonano w lipcu 1742 roku *renovation* składu magistratu, czyli wprowadzenia nowych urzędników, ale z akt wynika jednoznacznie, że główną rolę w wyborze, a następnie zatwierdzeniu nowych urzędników magistratu odegrał zarząd dóbr hrabiego Promnitz, pozwala to na stwierdzenie, że pan pszczyński nie pozwolił na pozbawienie go przynależnych mu od wieków prerogatyw, do których należało między innymi wyznaczanie burmistrza i członków magistratu w jego miastach⁵. Nowy skład magistratu, jak również wybranie na nowego burmistrza jednego z dawnych radnych potwierdza tę teorię, wskazuje również na niewielkie zainteresowanie władz pruskich małym miasteczkiem na obrzeżach powiatu. W związku z brakiem w Bieruniu dużej ilości ludności wyznania ewangelickiego od początku wykluczona była możliwość oparcia się na tej grupie mieszkańców. Erdmann II⁶ będąc ewangelikiem i od lat zabiegając o poprawę sytu-

⁴ W Schlesischen Instanzen Notiz Główny Urząd Celny w Zabrzegu (Haupt Zoll Amt Zabrzeg) występuje od 1829 roku. Schlesischen Instanzen Notiz, 1829.

⁵ APK, OP, AKP XIII 576, s. 1-3; AKP XIII 572, s. 61-64

⁶ Erdmann II Promnitz (1683-1745) syn Baltazara Erdmanna i Emilii Agnieszki von Reuss, po śmierci ojca w 1703 roku objął we władanie dobra pszczyńskie. Będąc wyznania ewangelickiego podejmował wiele prób na dworze cesarskim w Wiedniu mających na celu polepszenie sytuacji protestantów na Górnym Ślą-

acji współwyznawców w swoich majątkach, na pewno skorzystałby z możliwości ich poparcia, jeżeli tylko byłyby ku temu odpowiednie warunki.

Aż do reform pruskich w połowie XIX wieku, w skład magistratu bieruńskiego wchodził burmistrz zwany czasem w źródłach *consulem*, trzech radni oraz pisarz miejski (*notarius*, *Stadtschreiber*), każdorazowo wybierani i zatwierdzani przez zarząd dóbr. Zdarzało się bardzo często, że mieszczanie bieruńscy proponowali na zwalniane stanowiska swoich kandydatów, nigdy jednak decyzja nie była podejmowana pochopnie i bez opinii zarządcy okręgu gospodarczego (*Amtmana*) w Łędzinach, pod który podlegał Bieruń. Stanowiska zarówno burmistrza, jak i radnych mogły być sprawowane dożywotnio, jednak wobec protestów i uzasadnionego niezadowolenia mieszkańców lub zarządu dóbr, urząd rentowy decydował o wymianie całego lub części składu magistratu. Jak wynika z analizy materiałów źródłowych i zestawionych na jego podstawie list burmistrzów i członków magistratu do zmian dochodziło nad wyraz często.

Przejęcie władzy odbywało się w uroczysty sposób na zamku w Pszczynie lub w ratuszu bieruńskim, było potwierdzane uściskiem dłoni, złożeniem przysięgi, a następnie poczęstunkiem, który przywozili ze sobą lub przygotowywali mieszczanie⁷. Równocześnie dochodziło do przekazania pieczęci oraz kluczy do miasta a odchodzący magistrat miał obowiązek przedstawienia wykazu dokumentów i akt miejskich⁸.

Za wykonywanie swoich zadań burmistrz i członkowie magistratu otrzymywali niewielkie, wręcz symboliczne wynagrodzenie (*Salaria*). Burmistrzowi wypłacono w 1747 roku z kasy miejskiej 4 floreny, zaś radni otrzymywali po 1 florenie i 30 groszach, tak więc pełnienie tych funkcji było raczej honorowe i związane z powszechnym szacunkiem współmieszkańców aniżeli intratną posadą. Miasto zatrudniało również stróża miejskiego, który otrzymywał 10 florenów. W odróżnieniu od wymienionych wyżej stanowisk pisarz miejski otrzymywał dużo większe wynagrodzenie wynoszące 30 florenów, co wiązało się z większą ilością pracy jaką wykonywał na rzecz miejskiej społeczności. Do jego licznych obowiązków należała również obsługa pisarska wójta wraz z ławą.⁹ Zmiany wprowadzone w systemie sądownictwa na Śląsku przez władze pruskie w połowie XVIII wieku praktycznie nie dotknęły Bierunia. Nowy podział na rejencje sądowe nie objął swoim zasięgiem wolnych państw stanowych, w których władza sądownicza nadal należała do panującego. W miejskich sądach patrymonialnych wyrokował zazwyczaj wyznaczany przez pana wójt miejski wraz z grupą ławników oraz pisarzem, który protokołował posiedze-

sku - J. Polak, *Erdmann II Promnitz. Wielki mecenas, Poczci panów i książąt pszczyńskich*, Pszczyna 2007, s. 169-191; tenże, *Erdmann II Promnitz. Wolny pan na Pszczynie i Żarach (1683-1745)*, Pszczyna 1996.

⁷ W rachunkach miasta Bierunia za 1742 roku znajduje się informacja na temat wina, piwa, wódki, mięsa, kapłona, chleba i bułek oraz masła, które zabrali ze sobą do Pszczyny nowo mianowani urzędnicy. APK, OP, AKP XIII 586, s. 76.

⁸ APK, OP, AKP XIII 576, s. 6.

⁹ APK, OP, AKP XIII 586, s. 102.

nie.¹⁰ Podstawowe wynagrodzenie wójta bieruńskiego stanowiła pensja wypłacana przez magistrat wynosząca w 1747 roku 2 floreny oraz połowa wnoszonych opłat i kar sądowych¹¹.

Pod koniec czerwca 1753 roku do Bierunia zjechali księżęcy asesorowie Wientzek i Twardawa w celu powołania nowego składu magistratu. Kierując się prośbą Augusta Conrada ówczesnego poborcy celnego, który w liście wystosowanym 19 czerwca 1753 roku do pana pszczyńskiego Jana Erdmanna Promitza przypominał, że od czterech lat w wyjątkowych sytuacjach zastępował dotychczasowego pisarza miejskiego Johanna Juliusa Lange i zawsze dbał o interesy zarówno pana pszczyńskiego, jak i miasta Bierunia, powołano go na stanowisko pisarza miejskiego. Zgodnie z sugestią Conrada i na jego wyraźną prośbę zarząd przygotował specjalną instrukcję, w której określili obowiązki i prawa pisarza miejskiego¹². „Instruction für den Stadtschreiber zu Berun” została wydana na zamku pszczyńskim 30 czerwca 1753 r.¹³ W aktach zachował się brudnopis tej instrukcji przygotowany w 1760 roku dla następcy A. Conrada – Jana Kocurowskiego, radnego bieruńskiego, który był zmuszony podjąć się obowiązków pisarza „Provisorio modo”¹⁴ w momencie opuszczenia przez A. Conrada urzędu. W związku z toczącą się wojną zarówno burmistrz, jak i pozostali członkowie magistratu domagali się szybkiego formalnego zaprzysiężenia Kocurowskiego na stanowisko pisarza miejskiego, ponieważ jak podkreślali niespokojne czasy wymagały bardziej zorganizowanych działań, a doraźny charakter zatrudnienia temu nie sprzyjał¹⁵.

Od 1742 roku w Bieruniu regularnie pojawiał się komisarz pruski, który wraz z przedstawicielami magistratu zwizytował tutejszą komorę celną¹⁶. W Bieruniu w latach 1748-1752 funkcję poborcy celnego pełnił wspomniany już Johann Julius Lange równoczesny pisarz miejski, podobnie czynił August Conrad w latach 1753-1759 i Martin Schindler w latach 1775-1791. Jak wskazują późniejsze ustalenia również pod koniec XVIII wieku w Bieruniu utrzymywała się tradycja łączenia stanowiska poborcy celnego i pisarza czemu sprzyjało usytuowanie urzędu celnego w ratuszu miejskim¹⁷. Po wprowadzeniu przez władze pruskie dodatkowego stanowiska w magistracie – burmistrza policyjnego odpowiedzialnego za bezpieczeństwo pożarowe, który w 1776 roku został podniesiony do rangi drugiej co do ważności osoby w mieście, w Bieruniu łączono je zarówno ze stanowiskiem pisarza miejskiego, jak i kontro-

¹⁰ *Historia Śląska*, t. 2, cz. 1, red. W. Długoborski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 75-76; *Historia Śląska*, Wrocław 2002, s. 211.

¹¹ APK, OP, AKP XIII 586, s. 102.

¹² APK, OP, AKP XIII 572, s. 74-79.

¹³ APK, OP, AKP XIII 572, s. 97-106.

¹⁴ APK, OP, AKP XIII 572, s. 91.

¹⁵ APK, OP, AKP XIII 572, s. 91-93.

¹⁶ APK, OP, AKP XIII 586, s. 77.

¹⁷ G. Miś, K. Wierzoń, *Z dziejów nowobieruńskiego szkolnictwa (w 60 rocznicę budowy szkoły)*, Bieruń Nowy 1996, s. 8.

lera celnego. Dla przykładu w latach 1796-1797 funkcję burmistrza policyjnego w Bieruniu pełnił Caspar Praschek będący równocześnie pisarzem miejskim, w latach 1799-1800 Gottlieb Sommer był równocześnie burmistrzem policyjnym, pisarzem miejskim i kontrolerem w urzędzie celnym w Zabrzegu, natomiast aż do 1812 roku pełnił równocześnie dwie ostatnie z wymienionych funkcji¹⁸. Skupienie wszystkich trzech stanowisk w rękach jednej osoby może świadczyć o ich małej pracochłonności. Mogło być to również powiązane z próbami wprowadzenia oszczędności w wydatkach miejskich. Łączenie stanowiska pisarza miejskiego z innymi funkcjami nie należało do rzadkości również w okresach wcześniejszych. Według Ludwika Musioła, w średniowieczu i później osoby prowadzące szkoły w dekanacie pszczyńskim były równocześnie pisarzami miejskimi. Ponieważ od pisarza wymagano zarówno wiadomości z zakresu prawa, jak również umiejętność posługiwania się czterema językami: łacińskim, polskim, niemieckim i czeskim, dlatego naturalnym zjawiskiem było poszukiwanie kandydatów na to stanowisko wśród osób wykształconych - nauczycieli. Stan ten utrzymywał się aż do XVII wieku, kiedy na skutek wzrostu ilości pracy w kancelarii miejskiej nastąpiło nieodwołalne oddzielenie funkcji pisarskich od „rektorskich”¹⁹. Wśród miast państwa pszczyńskiego zmiany te najpóźniej zaszły w Bieruniu, gdzie jeszcze w 1686 roku zatrudniony zostaje Walenty Machenka „za rektora, za organistę i za miejskiego pisarza”²⁰.

Instrukcje w dobrach pszczyńskich

Tradycja przygotowywania szczegółowych instrukcji dla urzędników i pracowników wolnego pszczyńskiego państwa stanowego sięga lat trzydziestych XVII wieku i związana była między innymi z przynależnością tych terenów do wielkiego majątku Promnitzów rozciągającego się poprzez Śląsk aż po Łużycę²¹. Najprawdopodobniej to rozdzielenie dóbr i brak stałej obecności właścicieli, spowodowały, że w trosce o dobre i sprawne funkcjonowanie stworzonego na miejscu aparatu administracyjnego przygotowano pisemne zalecenia dla miejscowych funkcjonariuszy i pracowników²². Co raz większy rozwój biurokracji oraz rozwijanie nowych gałęzi prze-

¹⁸ *Schlesische Instanzen Notiz*, 1796, s. 386; 1797, s. 391; 1799, s. 361; 1800, s. 361.

¹⁹ L. Musioł, *Dzieje szkół parafialnych w dawnym dekanacie pszczyńskim*, Katowice 1933, s. 34-35.

²⁰ L. Musioł, *Dzieje szkół parafialnych...*, s. 35; L. Musioł, *Bieruń. Miasto, kościół i parafia. Monografia historyczna*, Bieruń 1999, s. 46. W tych pozycjach L. Musioł podaje dwie różne daty – rok 1681 i 1686. Zresztą jak sugeruje autor Walenty Machenka nie objął w końcu tego stanowiska.

²¹ O tradycjach przygotowywania edycji instrukcji gospodarczych na ziemiach polskich patrz: *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII - XIX wieku. Tom 1*, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, A. Keckowa, J. Leskiewicz, Wrocław 1958; *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII - XIX wieku. Tom 2*, wyd. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963. We wstępie do tomu pierwszego instrukcji omówiono wcześniejsze edycje tego typu źródeł. Natomiast kwestia przygotowywania instrukcji o charakterze gospodarczym w pszczyńskim wolnym państwie stanowym została szczegółowo omówiona we wstępie do: *Instrukcje gospodarcze dla dóbr pszczyńskich od połowy XVII do początku XIX wieku*, wyd. S. Ingolt, L. Wiatrowski, Wrocław 1963, Wstęp, s. IX-XVIII.

²² Z pewnością nie był to jedyny powód, ponieważ w innych dobrach górnośląskich również powstawały tego typu instrukcje. Często zdarzało się, że obejmowały one swoim zakresem całość działalności

mysłu w dobrach Promnitzów wymagało również kolejnych i szerszych uregulowań, tym bardziej, że instrukcje były tworzone zarówno dla większości szczebli władz centralnych majątku, urzędów miejskich jak również dla prawie całej struktury poszczególnych działów gospodarki. Dopiero jednak od połowy XVIII wieku możemy zaobserwować masowe wydawanie instrukcji oraz wykształcenie się tradycji spisywania jej dla każdego urzędnika i pracownika dóbr pszczyńskich. Jedynie obsada najpośledniejszy stanowisk odbywała się bez tego typu formalności a dokumentacja, która powstawała podczas tego procesu przyjmowała formę krótkiej notatki informującej o wysokości rocznego wynagrodzenia. Ten okres łączył się z ostatnimi latami panowania Jana Erdmanna Promnitsa (1745-1765)²³ oraz przejściem dóbr pszczyńskich przez jego siostrzeńca Fryderyka Erdmanna von Anhalt-Cöthen²⁴.

Zwyczajem było wydawanie instrukcji przy tworzeniu nowego stanowiska albo powoływaniu nowego funkcjonariusza – tak jak to miało miejsce w przypadku pisarza miejskiego w Bieruniu, dlatego nadawano im charakter ogólny i posiadały od chwili zredagowania stałą moc obowiązującą. Zalecenia dotyczące spraw bieżących lub jednostkowych nie były w nich umieszczane. Bardzo często zdarzało się, że na prośbę bezpośrednich zwierzchników danego urzędnika lub samego pracownika, zarząd dóbr wydawał odpis instrukcji lub przygotowywał jej zaktualizowaną wersję wpisując w odpowiednich miejscach imię i nazwisko nowopowołałego urzędnika, ewentualnie nowy wymiar zapłaty.

Wiele wskazuje na to, że część instrukcji była przygotowywana osobiście przez właścicieli dóbr, dotyczyło to jednak jedynie najwyższej rangi urzędników. W przypadku innych stanowisk zadanie to wypełniał zarząd dóbr. Instrukcje obejmowały swoją treścią fachowe informacje, w tym wypadku albo wzorowano się na już istniejących podobnych instrukcjach funkcjonujących w innych dobrach na Śląsku, albo zwracano się o pomoc do fachowców z danej dziedziny, sięgano również po odpowiednią literaturę i zarządzenia władz państwowych²⁵.

Wydana w 1753 roku instrukcja dla pisarza miejskiego w Bieruniu nie była pierwszym uregulowaniem dotyczącym tamtejszych urzędników. Starsza zachowana do dzisiaj instrukcja została ogłoszona w ratuszu bieruńskim 11 marca 1692 roku i dotyczyła urzędu burmistrza oraz wójta²⁶. Znalazły się w niej również drobne wzmianki na temat pisarza oraz dokumentacji należącej do miasta. Otóż zgodnie z punktem pierwszym tej instrukcji wszystkie „Acta, Privilegia, Protocolla y Insze

danego majątku. Przykładem może być instrukcja wydana przez Fryderyka Wilhelma Hohenlohe-Ingelfingen z Koszecina z lat trzydziestych XIX wieku - S. Wraclawek, *Kancelaria i archiwum Hohenlohe-Ingelfingen z Koszecina*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 1 (1998), s. 137-145.

²³ J. Polak, *Jan Erdmann Promnitz*, [w:] *Poczet panów i książąt pszczyńskich*, cz. 1, Pszczyna 2007, s. 192-208.

²⁴ J. Polak, *Fryderyk Erdmann Anhalt-Köthen*, [w:] *Poczet panów i książąt pszczyńskich*, cz. 2, Pszczyna 2007, s. 5-31.

²⁵ *Instrukcje gospodarcze dla dóbr pszczyńskich...*, s. XIV.

²⁶ APK, OP, AKP XIII 572, p. 17-20.

Instrukcja dla pisarza miejskiego Bierunia

obecne Documenta²⁷ miały być spisane w inwentarzu i oddane burmistrzowi, tak aby ten odchodząc z urzędu mógł je przekazać swojemu następcy. Kolejna z zachowanych instrukcji została wydana w Pszczynie przez Erdmanna II Promnitza dnia 20 czerwca 1742 roku dla urzędów miasteczka Bierunia i była jedynie odnowieniem tej z 1692 roku²⁸.

W czasie, kiedy przygotowywano instrukcję dla pisarza bieruńskiego, w innych miastach śląskich obowiązywały już normatywy wydane przez władze pruskie. Pierwszy, nowym zarządzeniom został podporządkowany Wrocław, dla którego 16 maja 1746 roku Kamera Wojny i Domen przygotowała „Reglament. Wie die Rathäuslichen Sachen bei dem Magistrat zu Breslau absonderlich in der Kanzlei und Registratur bearbeitet werden sollen”²⁹. Rok później została ogłoszona instrukcja kancelaryjna dla pozostałych miast śląskich, która w szczegółowy sposób informowała o postępowaniu z dokumentacją³⁰. Nie wiemy, czy urzędnicy pszczyńscy przygotowując instrukcję dla Bierunia korzystali lub wzorowali się na uregulowaniach państwowych. Jednak analizując jej treść wydaje się to mało prawdopodobne. Szczegółowość zwartych w niej zaleceń jest bardzo mała, brak jest również użycia pojęć zastosowanych w instrukcjach państwowych takich jak chociażby *Journal* czy *rotulus*, o nie dołączonym schemacie systematyzującym dokumentację - nie wspominając. Z drugiej strony przygotowana przez Mariana Mikę edycja - wcześniejszej - „Instrukcji dla pisarza radzieckiego i wójtowskiego, dotyczącej prowadzenia akt i ich przekazywania do archiwum”³¹ wydanej w Poznaniu 15 października 1714 roku pozwala nam sądzić, że sytuacja w małym, prywatnym miasteczku na pograniczu Górnego Śląska i Małopolski, jeżeli tylko zalecenia instrukcji były respektowane, nie przedstawiała się aż tak źle.

Instrukcja dla pisarza bieruńskiego

Omawianą instrukcję rozpoczyna typowe uroczyste wprowadzenie informujące, że została ona przygotowana z łaski pszczyńskiego pana stanowego dla powołanego na stanowisko pisarza miejskiego w Bieruniu Augusta Conrada. Treść instrukcji została podzielona przez autorów na 19 punktów. W pierwszym wymieniono cechy charakteru jakie powinna posiadać osoba powoływana na stanowisko, były to: uczciwość, rzetelność, trzeźwość umysłu, przyzwoitość oraz pilność. Do obowiązków pisarza należało chętnie i szybko wypełnianie nałożonych na niego zobowiązań

²⁷ Tamże, p. 17.

²⁸ APK, OP, AKP XIII 572, p. 1-5.

²⁹ A. Dereń, *Ustrój władz miejskich, organizacja i działalność kancelarii i registratury Wrocławia w okresie fryderycjańskim (1741-1786)*, „Archeion” t. 71 (1981), s. 59-70.

³⁰ W. Pyrek, *Kancelaria miejska Dzierżoniowa w drugiej połowie XVIII w.*, „Sobótka” R. 15 (1960), nr 2, s. 193-204.

³¹ M. J. Mika, *Dzieje archiwum miejskiego w Poznaniu*, Warszawa 1975, zał. nr 2, mat. źródłowy nr 5, s. 46

i zleceń, przede wszystkim zaś dbanie o interesy i nienaruszanie praw i przywilejów Promnitzów w mieście i jego okolicy. Co ciekawe, a zarazem oczywiste w tamtych czasach, dopiero na kolejnym miejscu wymieniono interes społeczności miejskiej. Po tych wstępnych i bardzo ogólnych założeniach następują kolejne punkty, w których wyliczono już szczegółowo zadania leżące przed pisarzem bierunińskim, były to: obecność na wszystkich posiedzeniach rady miejskiej, służenie swoją radą i pomocą burmistrzowi oraz jej członkom opierając się przy tym na obowiązujących statutach, rozporządzeniach i przyznanych Bieruniowi przywilejach. Pisarz protokołował sesje rady, spisywał wszelkie wnioski i interpelacje, ekspediował pisma, prowadził dokumentację i jak zostało to zaznaczone miał „über eine jede Sache besondere Acta formieren”³², co wskazuje na wprowadzanie lub funkcjonowanie już w tym czasie w miastach prywatnych Promnitzów kancelarii akt spraw³³. Następnie pisarz powinien zszyć, sfoliować, oraz nadać dokumentacji tytuł. Sprawy załatwione i całkowicie zakończone miały być raz na pół roku reponowane w registraturze, co może ale nie musi wskazywać na świadome użycie tego terminu w znaczeniu składnicy akt (*Altregistratur*)³⁴. Za uporządkowanie zarówno dokumentacji bieżącej, jak i zarchiwizowanej odpowiadał również pisarz miejski, który ponadto miał obowiązek bezpłatnego jej udostępnienia w swojej obecności. Bez zgody burmistrza pisarz nie mógł wziąć akt do domu. Nie mógł też opuścić miasta, a w razie konieczności wyjazdu na ponad dobę musiał zwracać się po oficjalną, pisemną zgodę do zarządu dóbr.

Bez wątplenia najtrudniejszym zadaniem pisarza było zabezpieczenie archiwum miejskiego przed pożarem. Szczególna uwaga pisarza miała być skierowana na przechowywane w ratuszu depozyty pieniężne, które wraz z rachunkami i sprawozdaniami miały być przesyłane w wyznaczonym czasie do Pszczyny. Do obowiązków pisarza miejskiego należało również wypełnianie wszystkich rozkazów oraz ogłaszanych przez władzę zwierzchnią edyktów i mandatów dotyczących poboru do wojska oraz zakwaterowania i wyżywienia przydzielonych do miasta żołnierzy.

W punkcie 7. instrukcji nakazywano, aby wszystkie sprawy dotyczące jego osoby lub jego krewnych były omawiane, przegłosowywane oraz protokołowane w czasie jego nieobecności na sali celem uniknięcia oskarżeń pisarza o stronniczość w czasie prac urzędu wójtowskiego i magistratu. W innym miejscu podkreślono również, że pisarzowi w żadnym wypadku nie wolno było przyjmować korzyści majątkowych, innych niż określone w instrukcji oraz rozporządzeniach. O tym, jak istotna była to sprawa dla właścicieli dóbr świadczy pojawienie się tej tematyki w kilku miejscach instrukcji.

³² APK, OP, AKP XIII 572, p. 100.

³³ Według A. Dereńa kancelaria akt praw pojawiła się we Wrocławiu wraz z instrukcją kancelaryjną i registraturalną z 16 maja 1746 roku. A. Dereń, *Ustrój władz miejskich, organizacja...*, s. 66.

³⁴ A. Dereń, *Ustrój władz miejskich, organizacja...*, s. 69.

Do pisarza miejskiego Bierunia należało również nakładanie opłat związanych z działalnością kancelarii miejskiej, czyli tak zwanych *Sporteln*³⁵, z których część trafiała do jego kieszeni. Musiał on odnotowywać ich wysokości na wydawanej dokumentacji oraz na zachowanych konceptach, w instrukcji zaznaczono, że wszelkie sprawy przygotowywane na zlecenie właściciela miasta lub jego przedstawicieli miały być przygotowywane bezpłatnie. Wszystkie wydawane przez kancelarię Bierunia dokumenty lub odpisy wymagały własnoręcznego potwierdzenia przez pisarza oraz opieczętowania. Magistrat nie miał uprawnień, aby bez jego zgody i podpisu przygotować i wysłać jakąkolwiek dokumentację urzędową.

Instrukcję kończy informacja o umiejętnościach jakimi powinien legitymować się zaprzysiężony pisarz - *nach dem geleisteten Eide*. Oprócz znajomości prawa (obowiązujących ustaw, statutów i edyktów) powinna być mu znana praktyka stosowana w innych kancelariach miejskich. Nadmieniono również o ładnym charakterze pisma oraz umiejętności spisywania protokołów bez wprowadzania większej ilości poprawek. W zamian za wszystkie wymienione powyżej czynności pisarz otrzymywał roczną pensję w wysokości 20 talarów wraz z dodatkiem na mieszkanie (4 talary) oraz część ze wspomnianych już opłat kancelaryjnych - wypłacane z kasy miasta.

W przeciwieństwie do instrukcji z 1692 i 1742, które zostały spisane po polsku, instrukcja z 1753 roku została przygotowana w języku niemieckim, co spowodowane było zwiększeniem nacisków ze strony nowych władz pruskich, aby w korespondencji urzędowej używać języka niemieckiego.

Podsumowując, należy podkreślić, że administracja wolnego pszczyńskiego państwa stanowego stanowiła w XVIII wieku bardzo rozbudowany i zbiurokratyzowany aparat, który do sprawnego funkcjonowania potrzebował większej liczby uregulowań pisemnych. Świadczy o tym zachowany, liczący kilkaset pozycji zbiór instrukcji odnoszących się do całości życia administracyjnego i gospodarczego regionu. W przypadku Bierunia zbadanie rzeczywistego wpływu instrukcji dla pisarza miejskiego na jakość prowadzonych czynności kancelaryjnych i poziom przygotowywanej dokumentacji jest niemożliwe, ponieważ w 1845 roku podczas wielkiego pożaru miasta spłonęło również archiwum i kancelaria miejska³⁶.

Edycja została przygotowana zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczej dla źródeł nowożytnych³⁷. Tekst instrukcji został oddany w transliteracji, a jedyne zmiany w stosunku do oryginału polegają na rozwiązaniu skrótów wprowadzonych przez pisarza oraz zamianie litery „y” w odpowiednich znaczeniowo momentach na literę „i” np. *bey* zamieniono na *bei*.

³⁵ W. Pyrek, *Kancelaria miejska Dzierżoniowa...*, s. 197. Wysokość opłaty kancelaryjnej była uzależniona od kilku składników: portorium, opłaty stempłowej i opłaty za przybicie pieczęci.

³⁶ B. Spyra, *Glossa do pożarów Bierunia w XIX wieku (materiały źródłowe)*, Bieruń 1991.

³⁷ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI wieku do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Aneks

Pszczyna
1753

Instrukcja dla pisarza miejskiego Bierunia
Źródło: APK OP, AKP XIII 572, s. 97-106.

[s. 97] Instruction für den Stadtschreiber zu Berun

Nach dem S[eine]r Hochgräfl[ichen] Gnaden des regierenden Standesherre zu Pleß in Schlesien pp[et cetera] verordnete Regierung den August Conrad zu einem Stadtschreiber in Berun angenommen und vereidet: so wird demselben zu seiner Verhaltung nachstehende Amts Instruction ertheilet:

1.

Soll er zuförderst sich eines Rechtschaffenen, nüchternen und wahanständigen Wandels bei aller Gelegenheit befeißigen, wie er es vor Gott und seiner vorgesetzten Obrigkeit zu verantworten sich getrauet demnechst

2.

gegen Ihre Hochgräfl[ichen] Gnaden den regierenden Standesherrn und dero verordnete Regierung die gebührende Treue Devotion, Gehorsam und Respect erzeigen, und [s. 98] sich in dem, so ihm anbefohlen wird, willig und unvordroßen hinden lassen, auch daßelbe mit aller Application vorrichten, S[eine]r Hochgräfl[ichen] Gnaden Hohe Gerechtsame nach äußersten Kräften [...] ^a mit hindansetzung aller neben Absichten zu erhalten suchen, Schaden und Nachtheil verhüten helfen, und in Zeiten entdecken hiernechst

3.

soll er den vorgesetzten Bürgermeister und Rath in gebührenden Ehren halten auf deren Erfordere jedes mal zu denen Rath-Sessionen in Zeiten sich einfinden, und dasjenige so dabei beschlossen wird, und nicht zum Nachtheil der hohen Obrigkeit oder gemeiner Stadt gerechet, verschweigen halten;

4.

[s. 99] Soll er in dem ihm anvertrauten Amte sich nach den geleisteten theuren Pflichten genau verhalten, der gemeinen Stadt bestes bei aller Gelegenheit Suchen und befördere und auch ^b deren Privilegia und Statuta aufrechte zu erhalten sich anlegen sein laßen.

^a Wyraz zamazany

^b Wyraz nadpisany

5.

[...]c bei der Einquartirung und andere militair-Sachen hat er sich nach den dies fälligen Verordnungen Mandaten und Rescripten genau zu achten überhaupt alle Obrigkeitlichen Befehle, die an den Magistrat [...]d in quacumque caussa ergehen, gehorsamst zu befolgen, und wohl zu verwahren auch die abgeforderte Berichte jedesmal mit aller Acuratesse nach seinen Pflichten und den Acten gemäß ohne falsche Abschriften zu entwerfen und zu bescheunigen.

6.

[s.100] hiernechst aber wird er mit dem verordneten Bürgermeister und Rathmannen so oft zu Rathe angesagen wird Session nehmen, das Anbringen der Partheien und deren Vorfahren richtig protocolliren, daßselbe wohl überlegen und also sein gewissenhaftes Voten geben und Partheien ohne Ansehen verabschieden helfen über eine jede Sache besondere Acta formiren solche richtig rubriciren heften und foliiren, die abgethane Sachen aber alle halbe Jahre reponieren und überhaupt alle Acta und Registraturen in Gute Ordnung halten und Aufbewahren.

7.

In Sachen welche ihn, oder seine nahr Anverwandten angehen außer sich alles Votirens, Expedirens enthalten und in Rath [s.101] Sessionen den Abtritt nehmen. Wie er dan[n] auch bei Strafe der Cassation in Process Sachen keine Correspondenz mit den Partheien unterhalten vielweniger denselben Consilia an die hand geben soll.

8.

Alle Sachen außer selbst expediren, und mondiren, und jedes mahl auf das Mundum und das Concept die Taxe der Gebühr verzeichnen. Herrschafft[ichen] Angelegenheiten aber und die so gemeine Stadt angehen hat er allemahl unentgeltlich aus zufertigen.

9.

Insbesondere hat er auf die Deposita alle Attention zu^e richten solche bei schwersten Ahndung in richtiger Ordnung halten darüber Rechnung führen und die anbefohlene Depositen-Tabellen einsenden, auch sich genau nach der Deposital-Ordnung unterthänigst achten.

10.

Muß er die Stadt-Rechnungen, [s. 102] und andere fixirte Berichte jedes mahl zur gesetzten Zeit einschicken und erstatten, auch in Specie auf die Vormund-schaften gute Absicht hatten helfen^f,

11.

Wenn etwas zu vidimirre und zu collationiren gegeben und hat er solches mit gehöriger treue und Accuratesse zu thun, unter der Abschrift mit eigener hand die

^c Skreślenie i zamazanie wyrazu uniemożliwiający odczytanie.

^d Skreślenie i zamazanie wyrazu uniemożliwiający odczytanie.

^e Wyraz nadpisany.

^{f-f} Tekst w nawiasach dodany na marginesie.

Richtigkeit Atestiren und dafür zu stehen worauf das Stadt-Siegel beigefüget worden soll;

12.

Wenn von den Partheien Obligationes und andere Documenta produciret worden, muß er selbige wohl verwahren, und ihnen auf ihr Begehren Recognition darüber ertheilen.

13.

Darf er niemanden ohne Permission das Bürgermeister und ohne Recognition der Parti Selbst Acta nach Hause mit-heben. Wen[n] aber jemand in der Registratur Acta nachzu- [s. 103] sehen verlangt, muß er ihm solche ohne Entgeld vorlag jedoch selbst dabei zu gegen sein.

14.

Soll er keine Parthei mit Vorsatz aufhalten, sondern jedermann unpartheyisches Recht angedeihen lassen, und alle Sachen schleunig expediren, über den aussatz aber durchaus und bei Strafe der Cassation von niemanden, unter keinem Vorwand, wenn es ihm auch freiwillig offeriret würde einige Gebühr nehmen, oder fordern, und jederman in seiner Vorrichtung mit Glimpf und Bescheidenheit begeben.

15.

Soll er ohne Vorbewust und Erlaubnis des Bürgermeisters aus der Stadt nicht verreisen und niemals über 24 Stunden abwesend sein, oder andernfalls von der Regierung schriftliche Erlaubnis suchen.

16.

[s. 104] Ohne Vorbewust des Stadtschreibers soll der Magistrat einige Acta an Partheien zu extradiren nicht befugt sein.

17.

soll der angenom[m]ene Stadtschreiber sich eines voreinistiegen Style gebrauchen, alle Sachen sauber und leserlich schreiben alle Protocolla mit allem Fleiß und Legalitact führen, die Vorträge der Partheien umständlich verzeichnen, und ohne besondere Correctenen eigenhändig niederschreiben ^sauch sich Spest nach der Raths Instruction d[e] d[ato] 20 Junii 1742 achten^s.

18.

Wen[n] unvermuthet, welches Gott behüte, in der Nachbarschaft des Stadt-Archivi – eine Feuers-Brust entstehen sollte, hat er für Rettung der Acten alle mögliche Sorge zu tragen; und endlich

19.

in Judicando sich nach denen Landes-Gesetzen, der Provinz- [s. 105] Ordnung, den hergebrachten Statuten und löblichen Gebräuchen zu verhalten und sich solche wohl bekannt zu machen, seine übrige Aufführung aber nach dem geleisteten Eide einzurichten, wie es einem ehrlichen und gewissenhaften Stadt-Schreiber zukom[m]et, und wie er daran jedes mal mit unerschrockenem Muthe Rechenschaft

^s^s Tekst dodany na marginesie.

Instrukcja dla pisarza miejskiego Bierunia

geben kön[n]te. Für diese seine dienste hat er aus der Stadt Casse jährlich 20 rthl^h. gegen Qittung zu empfangen, am Wohnungs-Zins 4 rthlⁱ und von denen eingehenden Sporteln¹ oder Accidentien nach der gedruckten Tax-Ordnung [...] und dem Edict d[e] d[ato] Berlin d[en] 9 Martii 1747 & 45 seine Ratam zu erhalten [s. 106] [...] ^k als vornach er sich mit denen übrigen Membris zu Reguliere haben wird¹ Urkundlich ist diese Instruction unter dem Gräfl[iche] Promnitz[ische] Canzelley-Insiegel und gewöhnlicher Regierungs-Unterschrift ausgefertigt worden. Gegeben Schloß Pleß d[en] 30 Junii 1753.

J. Wientzek², Twardawa³
Taxa 2 rthlⁱ
Stempel 3 gg^m.

^h Reichstaler.

ⁱ Reichstaler.

¹ Opłata kancelaryjna.

^j Skreślenie i zamazanie wyrazu uniemożliwiający odczytanie.

^k Skreślenie połowy strony powtarzającego się tekstu.

^{l1} Tekst dodany na marginesie.

² Najprawdopodobniej Jan Zygmunt Wientzek, mistrz Kamery, assesor Rządu od 1742, w aktach pojawił się od 1739 r., Instanzen Notiz 1753, s. 325, H. W. F. Schaeffer, *Kronika Wolnego Państwa Stanowego a od 1827 r. Księstwa Pszczyńskiego*, cz. I i II, tłumaczyła z niem. rękopisu B. Spyra, Pszczyna 1997, s. 67.

³ Najprawdopodobniej Karol Henryk Twardawa z Twardawy, assesor kamery i sekretarz, w aktach pojawił się od 1746 r., Instanzen Notiz 1753, s. 325, H. W. F. Schaeffer, *Kronika Wolnego Państwa Stanowego a od 1827 r. Księstwa Pszczyńskiego*, cz. I i II, tłumaczyła z niem. rękopisu B. Spyra, Pszczyna 1997, s. 67.

¹ Reichstaler.

^m Gutegroschen.

Резюме

Инструкция для городского писаря Беруна за 1753 год

Администрация пшчинских поместий представляла собой в XVIII веке очень разрошшийся и обюрократившийся аппарат, который для исправного функционирования нуждался во все большем числе письменного упорядочения. Об этом свидетельствует сохранившееся, насчитывающее несколько сот статей, собрание инструкций, касающихся административной и хозяйственной жизни в полном ее охвате в рассматриваемом районе. Что касается Бернуя, то ниевозможно исследовать настоящее влияние инструкций для гродского писаря на качество совешаемых канцелярских действий и уровень производимой документации, так как в 1845 году во время большого пожара, который имел место в городе, сгорели также архив и городская канцелария. Поэтому большую ценность представляет собой публикуемая здесь инструкция для городского писаря в Беруне за 1853 год. Данная инструкция содержит перечень моральных качеств и умений, которыми должен отличаться писарь, а также определяет его обязанности.